

УДК 75.03+378+069.4/.5]](477):7.072.2_“191/202”

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2022.5.5>**Лисенко Ганна Олександрівна,**

аспірантка кафедри теорії і історії мистецтв

Харківської державної академії дизайну і мистецтв

ORCID ID: 0000-0003-3781-5572

jar.svit@gmail.com

ХУДОЖНЄ ЖИТТЯ УКРАЇНИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ МИСТЕЦТВОЗНАВЦІВ

У статті аналізуються дослідження, що висвітлюють художнє життя мистецьких осередків України починаючи від XVI століття до сьогодення та розкривають особливості художнього життя такі, як: становлення і розвиток художньої освіти, художні явища та події, діяльність окремих мистців та художніх товариств, розвиток художньої критики, заснування та діяльність музеїв і галерей, а також регіональну своєрідність мистецького процесу кожного досліджуваного регіону.

Аналіз мистецтвознавчих розвідок художнього життя різних мистецьких осередків України показує, що особливістю культурно-історичного та мистецького процесів досліджуваних регіонів було те, що західні регіони України до 30-х років XX ст. входили до складу декількох європейських держав і знаходилися під впливом європейських мистецьких течій, у той час як південні та східні області належали до Російської імперії, а згодом Радянського союзу і мали спільне з ними культурно-мистецьке поле. На художнє життя кожного з осередків впливав як загальний історико-культурний процес окремого регіону, так і місцеві тенденції.

Метою статті є висвітлення стану дослідженості художнього життя України як в цілому, так і окремих регіонів, виявлення відмінностей мистецьких процесів. Згідно мети, дана стаття є аналізом наукового спадку із зазначеної теми.

Проаналізовано наукові джерела 1980 – 2021 рр., часового проміжку найбільш активного висвітлення теми. Особливу увагу приділено дослідженням, здійсненим за роки незалежності України, коли перед українським мистецтвознавством постали завдання створення об'єктивної історії розвитку національної школи мистецтва.

Ключові слова: мистецтвознавчі дослідження, художнє життя, мистецька освіта, виставки, мистецькі об'єднання, музей, художня критика.

Lysenko Hanna. ARTISTIC LIFE OF UKRAINE IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF UKRAINIAN ART HISTORIANS

The article analyzes the thorough generalizing and related studies that cover the artistic life of artistic centers of Ukraine from the XVI century to the present day and reveals such features of the art life as the formation and development of art education, artistic phenomena, and events, the activities of individual artists and art societies, the development of art criticism, the foundation and activities of museums and galleries, as well as the regional originality of the artistic process of each region under study.

The analysis of art historical scientific works that study the artistic life of various artistic centers of Ukraine shows that the peculiarity of the cultural, historical, and artistic processes of the studied regions was that the western regions of Ukraine until the 30s of the XX century were part of several European states and were under the influence of European artistic trends, while the southern and eastern regions belonged to the Russian Empire, and later to the Soviet Union and had a common cultural and artistic field with them. The artistic life of each of the centers was influenced by both the general historical and cultural processes of a particular region and local trends.

The purpose of the article is to highlight the state of research on artistic life in Ukraine from its first mentions in scientific sources to our time, as well as regional differences in this process. According to the purpose, this article is an analysis of the scientific heritage on this topic.

The methodology of the research consists of the use of general scientific methods – comparative analysis, synthesis, analogy, generalization, which makes it possible to draw general conclusions about the state of research on artistic life in Ukraine as a whole.

Key words: art studies, art life, art education, exhibitions, art associations, museum, art criticism.

Вступ. Художнє життя мистецьких осередків України привертало увагу багатьох дослідників, наукові розвідки яких було присвячено вивченню становлення, розвитку та особливостей художнього життя і мистецького процесу в різних регіонах України. Деякі науковці здійснювали комплексний аналіз складових художнього життя, інші зосереджували увагу на окремих аспектах досліджуваної проблеми.

З часом визначилося загальноприйняте коло питань дослідження художнього життя, яке включає такі складові, як: художній процес та щільно пов'язану з ним мистецьку освіту, започаткування й діяльність художніх музеїв і галерей та колекціонування творів мистецтва, історію розвитку мистецьких об'єднань і художніх пленерів, художню критику тощо.

Матеріали та метод. Методологія дослідження полягає у використанні загальнонаукових методів – порівняльного аналізу, синтезу, аналогії та узагальнення, що дає можливість зробити висновки про стан наукової вивченості теми художнього життя як різних регіонів, так і України в цілому.

Результати. Монографія П. Жолтовського «Художнє життя на Україні в XVI–XVIII століттях» започаткувала дослідження художнього життя як явища, що тісно переплітається з перебігом історичних подій і має чітко виражену національну самобутність [2]. У роботі вчений висвітлює естетичні проблеми образотворчого мистецтва в українській літературі XVI–XVIII ст. та образну символічно-алегоричну художню мову, взаємовідносини митців і тогочасного суспільства, корпоративне життя і професійну діяльність художників, становлення художньої освіти тих часів, галереї та колекції картин, творчість художників-аматорів. Вагомим внеском у мистецтвознавчу науку став словник імен художників, які працювали на території України в XIV–XVIII ст., що налічує близько тисячі імен. Праця П. Жолтовського стала фундаментом для подальших наукових досліджень.

У праці М. Криволапова «Про мистецтво та художню критику України XX століття» серед багатьох питань розглядається мис-

тецьке життя України 1970-х років – років бурхливого розвитку радянського монументального мистецтва, коли потреба в монументальній пропаганді зумовила велику кількість державних замовлень, за якими створювалися монументи, діорами, меморіальні комплекси, тематичні розписи для музеїв та багато іншого [4]. Автор зазначив, що ідеологічний тиск у галузі станкового та монументального живопису призвів до активізації декоративно-ужиткового мистецтва як можливості вільного вираження нових ідей. Творчість та активна виставкова діяльність українських художників, їх високий професійний рівень знайшли прихильність у глядачів та критиків на виставках всесоюзного рівня, відтак на розвиток образотворчого та народного мистецтва почали виділяти великі кошти [4, с. 217]. Автор звертає увагу на діяльність художньо-виробничого об'єднання «Укрхудожпром», яке створило численні художні комбінати, побудувало творчі майстерні, виставкові зали тощо.

Явища, події, художні процеси в Києві цікавили чимало дослідників, які розглядали окремі аспекти чи часові рамки мистецького життя, бо Київ був і залишається одним з найбільших центрів художнього життя України. Незважаючи на це, комплексних узагальнюючих наукових праць, які б досліджували мистецьке життя Києва та північних регіонів України за тривалий період часу, не виявлено. У статті О. Щеглової «Художнє життя Києва 2000–2005 рр.» розкриваються особливості художнього процесу короткого проміжку часу, головною характеристикою якого є розмаїття видів, форм, напрямів і течій та розмивання меж між ними, активна виставкова діяльність, робота галерей, що ведуть активне мистецьке життя, жваве обговорення мистецьких проблем на сторінках періодичних видань та наукових публікацій, вплив політичних подій на мистецтво тощо [16]. Дослідниця зазначає: «Як і раніше, визначальним залишається ставлення до мистецької спадщини країни, збираються твори сучасних художників з метою створення музею сучасного українського мистецтва. Період 2000–2005 рр. сприймається як

закономірне продовження художнього процесу попередніх періодів» [16, с. 207].

Художнє життя Житомирщини, Рівненщини, Київщини, Чернігівщини, Сумщини ще потребує всебічного вивчення, що відкриває широке поле досліджень для мистецтвознавців.

Поміж центральних регіонів ґрунтовно досліджено мистецьке життя Дніпропетровщини та міста Кременчука (Полтавська область) кінця XIX–XX ст. У монографії О. Світличної «Художнє життя Катеринослава – Дніпропетровська кінця XIX–XX століття» досліджено загальні закономірності та відмінності розвитку художнього життя міста [11]. Авторка доводить, що розвиток образотворчого мистецтва відбувався в руслі українського національно-культурного відродження кінця XIX – початку XX ст., а художнє життя в наступні періоди історичного розвитку мало спільні риси з його розвитком у великих містах України. Однак, на відміну від них, у Катеринославі-Дніпропетровську не спостерігалось значної активності у сфері художньої критики та мистецьких об'єднань. Розвиток художньої освіти відбувався в системі загальної освіти, починаючи з початку XIX ст. і закінчуючи 1990-ми рр., коли в Дніпропетровському національному університеті були відкриті кафедри образотворчого мистецтва та дизайну. Також особливу увагу було приділено вивченню творчості педагогів-художників та учнів художніх шкіл. Вивчаючи приватні художні та історичні колекції дослідниця зробила висновок, що згодом вони стали основою музейних зібрань Дніпропетровська, а на розвиток художнього життя великий вплив мала діяльність меценатів та активізація виставкової діяльності художників-передвижників.

Художнє життя Кременчука кінця XIX–XX століття дослідив В. Осадчий [6]. У своїй дисертаційній роботі він акцентував, що вивчення регіонального художнього процесу значно збагачує мистецтвознавчу базу, робить мистецьку карту України більш повною та об'ємною. В. Осадчий систематизував відомості про художників-уродженців міста та тих митців, творчий шлях

яких пов'язаний з Кременчуком. Вивчаючи виставкову діяльність міста, науковець розглянув першу виставку картин у Кременчуці 1914 року і дійшов висновку, що цей процес відображає як тенденції мистецького життя Києва, так і тенденції загального художнього процесу тогочасної України, яка входила до складу Російської імперії [6, с. 56]. Дослідник визначив особливу роль кустарних промислів та фотомистецтва в художньому житті Кременчука кінця XIX – початку XX ст., що мало значний вплив на подальший розвиток художнього життя міста. Деякий фактологічний матеріал було вперше введено до наукового обігу українського мистецтвознавства. Зокрема, щодо творчої спадщини І. Репіна, пов'язаної з Кременчуком, і існування двох етюдів з однойменною назвою «На околицях Кременчука». Вивчаючи інституції Кременчука, В. Осадчий виділив етапи становлення Кременчуцького краєзнавчого музею становлення художньої освіти в Кременчуці та висвітлив діяльність Кременчуцького художньо-промислового училища – одного з небагатьох на той час мистецьких навчальних закладів регіону.

Допоки не знайшло відображення у науковій площині художнє життя Вінницької, Кіровоградської, Черкаської областей.

Художнє життя півдня України – Одещини, Миколаївщини, Херсонщини – ґрунтовно вивчено в часових межах кінця XIX – першої третини XX ст. У науковій праці Н. Сапак «Художнє життя півдня України кінця XIX–першої третини XX століття» розглядається художнє життя Одеси, Херсона та Миколаєва як цілісне явище, що ґрунтується на єдності культурно-історичного процесу [10]. Зазначається, що південний регіон України в цей час перебував під значним впливом російської художньої культури, оскільки входив до складу Російської імперії. Разом з тим, на художній процес впливали й європейські мистецькі течії, зокрема імпресіонізм, який став основою для виникнення одеської школи живопису. Особливу увагу авторкою було приділено вивченню діяльності «Товариства південноросійських художників», яке мало вагоме значення в розвитку творчості мист-

ців, художньої освіти, музейної справи, створенні приватних художніх колекцій.

Деякі аспекти художнього життя Криму викладені у статті Є. Алексєєвої «Художнє життя Криму у перші десятиліття ХХ століття» [1]. Дослідниця зосередила увагу на художній та культурно-просвітницькій діяльності Сімферопольського товариства любителів мистецтв та Ялтинського художнього гуртка. Завдяки організаційній та творчій роботі цих товариств відбувалися зустрічі, лекції, виставки 1918–1919-х років, в яких брали участь місцеві художники, представники товариств «Світ мистецтва», «Блакитна троянда» та інші мистці. Високий художній рівень цих виставок мав великий вплив на подальший розвиток образотворчого мистецтва в Криму [1, с. 7].

Отже, художнє життя Півдня України всебічно вивчено в часових межах кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. але період з другої половини ХХ ст. і до сьогодні потребує подальших досліджень. Нині відсутні ґрунтовні дослідження художнього життя Запоріжжя.

Художнє життя західних областей України проаналізовано у низці наукових робіт. У дисертаційному дослідженні О. Лильо «Мистецьке життя Львова 1730–1770-х років: архітектори, скульптори, малярі» комплексно проаналізовано процес розвитку Львова як мистецького осередку українських земель у складі Речі Посполитої, визначено роль і місце митців у суспільно-політичному та культурному житті міста ХVІІІ ст., обґрунтовано особливості становлення та розвитку мистецького життя Львова ХVІІІ ст. [5].

Дисертаційне дослідження О. Семчишин-Гузнер «Художнє життя Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст.» окреслює культурно-мистецькі процеси багатонаціонального регіону, що входив до складу Австро-Угорської імперії і перебував під впливом польської художньої культури, мистецькі процеси якого часом «акумуляували в собі складне переплетіння соціологічних, естетичних та ідеологічних проблем. Зрушення відбувалися у свідомості митців, а вибір ними естетичних та ідеологічних концепцій

залежав від тих обставин, в яких опинявся художник». [12]. Авторка також наголошує, що завдяки багатонаціональному складу населення Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. була створена неповторна галицька культура з особливою мистецькою атмосферою.

Дослідження І. Чмелик «Художнє життя та мистецький процес Івано-Франківщини кінця ХІХ – ХХ століття» зосереджує увагу на основних етапах розвитку мистецького життя регіону, в якому головну роль відігравали мистецькі явища, події, що розвивалися в умовах зміни суспільно-політичного устрою краю та зміни ідеології, створення та діяльність мистецьких товариств, музеїв, творчість митців, які залишили помітний слід в образотворчому та декоративно-прикладному мистецтві Франківщини [15]. Важливим чинником в розвитку мистецьких процесів регіону названо вагомий здобутки майстрів народного декоративно-ужиткового мистецтва.

О. Панфілова у праці «Мистецьке життя Кременеччини 20–30-х років ХХ століття» розглядає художнє життя і культурно-історичні явища Волині – образотворче, фотографічне, музичне та театральне мистецтво – як складову українсько-польського мистецького процесу [7]. Дослідниця доводить особливий внесок майстерень Почаївської лаври та Кременецького ліцею у становлення й розвиток художньої освіти в регіоні. О. Панфілова приділила велику увагу творчій та виставковій діяльності мистецьких товариств і самодіяльних сільських колективів товариства «Просвіта», яке під тиском польської влади «...відстоювало власні культурні переконання шляхом посилення творчої діяльності самодіяльних просвітницьких гуртків...» [7, с. 13]. Дослідниця також зазначає, що важливу місію в культурному розвитку центру виконував музей Кременецького краю, який займався збиранням, зберіганням та дослідженням мистецької та історичної спадщини.

К. Кравчук у статті «Художнє життя та мистецькі процеси у м. Хмельницькому кінця 1980 – початку 1990-х років» аналізує період, коли після багатьох років ідеологічного

контролю було створено підґрунтя для вільної творчості, оновлення жанрів, форм, стилів усіх видів мистецтва [3]. Автор зазначає, що поживлення мистецького життя відбувалося завдяки активній участі окремих митців та творчих родин Хмельниччини у численних виставках, науково-практичних конференціях з вивчення художньої культури краю, удосконаленню художньої освіти, створенню обласного художнього музею, мистецького товариства «Плоский рів», мистецького альманаху «Артанія», діяльності місцевих меценатів, запровадженню премії в галузі образотворчого мистецтва за «...збереження мистецьких традицій та покращення регіонального соціокультурного середовища...» [3, с. 41].

Мистецьке життя Буковинської України у 1930–1950 рр. досліджував О. Роготченко. У монографії «Соціалістичний реалізм і тоталітаризм» [9] розглянуто мистецьке життя Буковини на тлі унікального культурно-історичного процесу, коли Буковина входила до складу різних держав: до 1918 року – до складу Австро-Угорської імперії, з 1917 по 1940 рік – до Румунії, а від 1940 року – до Радянського Союзу. До 40-х рр. мистецький процес Буковини розвивався в руслі європейського мистецтва, але з приєднанням до Радянського Союзу багато митців емігрували до різних країн Європи, що призвело до кардинальних змін у мистецькому житті краю: відбулася «...майже повна заміна митців з європейською освітою студентами радянських навчальних закладів, які були направлені на Буковину...» [9, с. 533], негативні якісні та кількісні зміни у мистецьких товариствах, контроль над усіма сферами мистецького життя з боку радянської влади.

Отже, художнє життя західних регіонів України, за винятком Закарпаття, в наукових джерелах висвітлено переважно у проміжок з XVIII до XX ст. В той же час художнє життя цих територій кінця XX – початку XXI ст. потребує подальшого дослідження.

Найбільш повно, на наш погляд, досліджено художнє життя Харкова від з XVIII ст. і до сьогодення.

Л. Соколюк у дисертаційному дослідженні «До історії художнього життя Харкова. Еволюція Харківської художньої школи другої

половини XVIII – початку XX ст.» особливий наголос зробила на художній освіті, розглянувши розвиток освіти протягом двох століть і визначивши внесок художників-педагогів в активізацію художнього життя, створення мистецьких об'єднань, виставкову діяльність, розвиток художньої критики [13].

У дослідженні «Художнє життя Харкова другої половини XIX – початку XX століття (до 1917 р.), А. Півненко розкриває особливості художнього життя цього періоду, на яке значний вплив, на її думку, мала діяльність Товариства пересувних художніх виставок [8]. Дослідниця зазначає, що виставкова та культурно-просвітницька діяльність цього періоду сприяла активізації художньої критики, поживленню діалогу між художниками та глядачами, створенню об'єднань художників, зацікавленості місцевим мистецтвом, виникненню передумов для вивчення, зберігання та поширення національної художньої спадщини України в музейних зібраннях.

Еволюція художнього життя Харкова висвітлена Н. Усенко в роботі «Художнє життя Харкова другої половини XX – початку XXI століття», в якій йдеться про роль художньої та дизайнерської освіти в Харкові, мистецьких товариств та творчої діяльності окремих художників, музейної та галерейної діяльності в розвитку художнього середовища та художнього процесу, діяльності колекціонерів та меценатів [14]. Дослідниця висвітлила діяльність Харківського художнього інституту та підкреслила його значний вплив на процес формування нової генерації митців. Важливим було наголошення на розвиткові харківської школи фотографії як значному явищі не лише в мистецтві регіону, але й України. Авторка звернулась і до аналізу діяльності мистецтвознавчої школи, увівши до наукового обігу фактологічний матеріал про роботу секції критики та мистецтвознавства Харківської організації Спілки художників України. Відзначаючи особливості та провідні тенденції сучасного мистецтва Харкова в соціокультурному житті, Усенко підкреслила на формуванні сучасного інституту кураторства, розвиткові андеграундного

мистецтва, пов'язаному зі суспільно-політичними подіями часу, коли художники мали змогу висловити свою громадянську позицію як через традиційні, так і через сучасні мистецькі практики.

Щодо мистецького життя інших центрів сходу України, зокрема Донецького та Луганського регіонів, ґрунтовних досліджень не виявлено.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши дослідження художнього життя України українськими мистецтвознавцями було виявлено, що окремі мистецькі центри досліджено досить ґрунтовно, а деякі осередки залишаються маловивченими. Особлива активність у

вивченні теми розпочалась із набуттям Україною незалежності і поставленим перед українським мистецтвознавством завданням створити об'єктивну картину розвитку мистецтва, що пов'язано з детальним і уважним науковим поглядом на художні процеси в регіонах. Цей процес продовжується й нині.

Аналіз джерел дозволяє порівняти особливості культурно-історичних та мистецьких процесів, художнього життя досліджуваних регіонів, встановити характерні відмінності і спільні тенденції в межах України.

Подальшою темою нашого дослідження є художнє життя одного з південних регіонів України – Запоріжжя.

Література:

1. Алексеева Е. Н. Художественная жизнь Крыма в первые десятилетия XX века. Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. 2007. № 2. С. 3–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2007_2_1 (дата звернення: 19.08.2022).
2. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні XIV–XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. 180 с.
3. Кравчук К. Г. Художнє життя та мистецькі процеси у м. Хмельницькому кінця 1980 – початку 1990-х років. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Мистецтвознавство*. 2015. Вип. 21(1). С. 38–43. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm_2015_21\(1\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm_2015_21(1)_9) (дата звернення: 20.08.2022).
4. Криволапов М. О. Про мистецтво та художню критику України XX століття : Вибрані статті різних років. Книга перша: Формування та розвиток національної мистецької школи і мистецтвознавчої науки в Україні XX століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ: Видавничий дім А+С, 2006. 268 с.
5. Лильо О. М. Мистецьке життя Львова у 1730 – 1770-х роках: архітектори, скульптори, малярі : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 173 с.
6. Осадчий В. В. Художнє життя м. Кременчука кінця XIX–XX століття : дис. ... д-ра філософії (PhD) 17.00.05 / Харківська державна академія дизайну та мистецтв. Харків, 2021. 346 с.
7. Панфілова О. Г. Мистецьке життя Кременеччини 20–30-х років XX століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Івано-Франківськ, 2009. 16 с.
8. Пивненко А. С. Художественная жизнь города Харькова второй половины XIX – начала XX в. (до 1917 г.) : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : спец. 17.00.04. МК СССР, Всесоюз. НИИ искусствознания. М., 1990. 24 с.
9. Роготченко О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм : монографія. К.: Фенікс, 2007. 608 с.
10. Сапак Н. В. Художнє життя України кінця XIX – першої третини XX століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.05 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» / Нац. акад. образотворч. мистецтва і архіт. Київ, 2006. 19 с.
11. Світлична О. М. Художнє життя Катеринослава – Дніпропетровська кінця XIX – XX століття: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 192 с.
12. Семчишин-Гузнер О. І. Художнє життя в Галичині кінця XIX – початку XX ст. (Особливості мистецького процесу) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.05 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Львів, 2000. 18 с.
13. Соколюк Л. Д. К истории художественной жизни города Харькова. Эволюция Харьковской художественной школы во второй половине XVIII – начале XX века : дис. ... канд. искусствоведения: спец: 17.00.04. Л., Акад. худож. СССР, 1987. 186 с.
14. Усенко Н. О. Художнє життя Харкова другої половини XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.05 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» / Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Харків, 2015. 20 с.
15. Чмелик І. В. Художнє життя та мистецький процес Івано-Франківщини кінця XIX–XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.05. / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 205 с.

16. Щеглова О. Художнє життя Києва періоду 2000-2005 рр. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2007. Вип. 4. С. 201–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/khud_kult_2007_4_17 (дата звернення: 20.08.2022).

References:

1. Alekseyeva, E.N. (2007). Khudozhestvennaya zhizn Kryma v pervyye desyatiletiya XX veka [Artistic life of the Crimea in the first decades of the 20th century]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts]*, no. 2, 3-5. [in Russian].
2. Zholtovskiy, P. M. (1983). Khudozhnie zhyttia na Ukraini XIV–XVIII st. [Artistic life in Ukraine XIV–XVIII centuries]. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Kravchuk, K.H. (2015). Khudozhnie zhyttia ta mystetski protsesy u m. Khmelnytskomu kintsia 1980 – pochatku 1990-kh rokiv [Artistic life and artistic processes in the city of Khmelnytskyi in the late 1980s and early 1990s]. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Mystetstvoznavstvo [Ukrainian culture: past, present, ways of development. Art history]*, no. 21(1), 38–43. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm_2015_21\(1\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrkm_2015_21(1)_9) [in Ukrainian]. (20.08.2022).
4. Kryvolapov, M.O. Pro mystetstvo ta khudozhniu krytyku Ukrainy XX stolittia : Vybrani statti riznykh rokiv. Knyha persha: Formuvannia ta rozvytok natsionalnoi mystetskoï shkoly i mystetstvoznavchoï nauky v Ukraini XX stolittia [About the art and artistic criticism of Ukraine of the 20th century: Selected articles from different years. Book one: Formation and development of the national art school and art science in Ukraine of the 20th century]. Institute of Contemporary Art Problems of the Academy of Arts of Ukraine. Kyiv: Vydavnychi dim A+S. [in Ukrainian].
5. Lylo, O.M. (2006). *Mystetske zhyttia Lvova u 1730–1770-kh rokakh: arkhitektory, skulptory, maliari* [Artistic life of Lviv in the 1730–1770s: architects, sculptors, painters]. (Candidate's thesis). Lviv National University named after Ivan Franko. Lviv [in Ukrainian].
6. Osadchyi, V.V. (2021). *Khudozhnie zhyttia m. Kremenchuka kintsia KhIX–XX stolittia* [Artistic life of Kremenchuk at the end of the 19–20th centuries]. (Doctor's thesis). Kharkiv State Academy of Design and Arts. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Panfilova, O.H. (2009). *Mystetske zhyttia Kremenechchyny 20–30-kh rokiv XX stolittia* [The artistic life of Kremenech region in the 20s and 30s of the 20th century]. (Extended abstract of candidate's thesis). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
8. Pivnenko, A.S. (1990). *Khudozhestvennaya zhizn goroda Kharkova vtoroy poloviny XIX – nachala XX v. (do 1917 g.)* [Artistic life of the city of Kharkov in the second half of the 19th – early 20th century. (until 1917)]. (Extended abstract of candidate's thesis). All-Union Research Institute of Art Studies. Moscow [in Russian].
9. Rohotchenko, O. (2007). *Sotsialistychnyi realizm i totalitaryzm* [Socialist realism and totalitarianism]. Kyiv : Feniks [in Ukrainian].
10. Sapak, N. V.(2006). Khudozhnie zhyttia Ukrainy kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [The artistic life of Ukraine at the end of the 19th – the first third of the 20th century]. (Extended abstract of candidate's thesis). National Acad. visual artist art and architecture. Kyiv [in Ukrainian].
11. Svitlychna, O.M. (2018). Khudozhnie zhyttia Katerynoslava – Dnipropetrovska kintsia XIX–XX stolittia [The artistic life of Katerynoslav – Dnipropetrovsk at the end of the 19th – 20th centuries]. . Kyiv : Tsentruchovoi literatury [in Ukrainian].
12. Semchyshyn-Huzner, O.I. (2000). *Khudozhnie zhyttia v Halychyni kintsia XIX – pochatku XX st. (Osoblyvosti mystetskoho protsesu)* [Artistic life in Galicia at the end of the 19th – beginning of the 20th century. (Peculiarities of the artistic process)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
13. Sokolyuk, L.D. (1987). *K istorii khudozhestvennoy zhizni goroda Kharkova. Evolyutsiya Kharkovskoy khudozhestvennoy shkoly vo vtoroy polovine XVIII – nachale XX veka* [To the history of artistic life of the city of Kharkov. The evolution of the Kharkiv art school in the second half of the 18th and early 20th centuries]. (Candidate's thesis). Leningrad. Akademiya khudozhestv SSSR [in Russian].
14. Usenko, N.O. (2015). *Khudozhnie zhyttia Kharkova druhoi polovyny XX – pochatku XXI stolittia* [Artistic life of Kharkiv in the other half of the 20th – the beginning of the 21st century]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv State Academy of Design and Art. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Chmelyk, I.V. (2006). *Khudozhnie zhyttia ta mystetskyi protses Ivano-Frankivshchyny kintsia XIX–XX stolittia* [Artistic life and mystetsky process of Ivano-Frankivsk region of the XIX–XX centuries]. (Candidate's thesis). Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
16. Shcheglova, O. (2007). Khudozhnie zhyttia Kyieva periodu 2000–2005 rr. [Artistic life of Kiev in the period 2000-2005]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, 4, 201–208. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/khud_kult_2007_4_17 [in Ukrainian]. (20.08.2022).